

Královský dvůr

Ze Staré říše se dochovalo jen velmi málo jasně formulovaných prohlášení týkajících se role faraona, avšak některé texty Střední říše, jako např. *Naučení pro krále Merikarea*, *Naučení krále Amenembeta* a *Hymny na Senusreta III.*, vrhají světlo na povahu královské moci. Poučné jsou i některé soukromé texty, kupříkladu dlouhá báseň na Sehetepibreově stéle z Abydu (Egypťské muzeum v Káhiře), která popisuje, jak je král pro svůj lid důležitý.

Závěrečné epizody *Povídky o Sinubetovi* (popisující návrat egypťského dvořana z vyhnanství) nám poskytují podrobnosti ze života u královského dvora 12. dynastie, ale nejobsáhlejší informace o společenské hierarchii královské rodiny a o množství každodenně rozdávaných přídělů, které ukazují relativní důležitost rodinných příslušníků a palácového personálu, jsme získali z papyru Bulak 18, pocházejícího ze 13. dynastie. Tento papyrus také vypovídá o neustálém pohybu obyvatel, neboť někteří dočasně bydleli i mimo palác. Co se týče samotného palácového komplexu, dle papyru lze soudit, že byl rozdělený na tři oddělení. V pořadí od nejdůležitějšího to byly: *kap*, neboli dětské oddělení, které bylo polem působnosti královské rodiny, jejich sloužících a vybraných dětí, které zde byly vychovávány na náklady krále; dále *vabej*, neboli audienční prostor se sloupovou síní, kde se konaly bankety; a *chentej*, neboli vnější palác, kde byly vyřizovány dvorní záležitosti. Tyto tři skupiny budov byly obklopeny méně vznešeným okolím, kterému se říkalo *šena* a kde obyvatelům paláce a jeho personálu byly rozdávány potraviny. Vezír a představení úředníků obývali *chentej*, zatímco sloužícím bylo vyhrazeno *šena*. Vnitřní dozorce části *kap* byl pravděpodobně jediným úředníkem, jenž byl oprávněn pohybovat se ve vnější i vnitřní části paláce. Nebyť papyru Bulak 18, naše vědomosti o vnitřní organizaci paláce Střední říše by sotva přesahovaly architektonické plány paláce v Tell el-Bastě ze 12. dynastie a paláce v Tell ed-Dabě v deltě z počátku 13. dynastie.

Městský život: pyramidové město v Láhúnu

Pohled na život obyčejných lidí nám zprostředkovává město Hetep-Senusret, rozkládající se v blízkosti pyramidového komplexu Senusreta II. v Láhúnu. Toto sídliště, kde v letech 1888-9 prováděl výzkum Petrie a jež nesprávně nazval Káhún, bylo úzce spojeno se zádušním kultem Senusreta II. Bylo vystavěno podle jednotného, předem daného plánu, podobně jako i menší, ohrazené vesnice v Amarně a Dér el-Medíně z Nové říše (viz 9. a 10. kapitola). Sídliště Hetep-Senusret bylo založeno pro královny dělníky a jejich rodiny. Je však pravděpodobné, že mezi jeho obyvateli byli i tací, kteří s královým zádušním kultem neměli nic společného. Na základě kapacity obilných sýpek, roztroušených po celém sídlišti, se počet jeho obyvatel odhaduje na 5000. V současné době je však město stěží rozlišitelné od okolní

pouště, jelikož skoro všechny sušené cihly jsou pryč a zůstaly zde jen základy a nižší vrstvy zdiva.

Materiál z Láhúnu je obzvláště důležitý, protože je odvozen ze světa živých a ne z nekropole (ačkoli byla nedávno v Abydu, Memfidě a na Elefantině odhalena sídliště ze Střední říše, jež umožňují prozkoumat láchúnský materiál v mnohem širším zeměpisném a společenském kontextu). Když bylo sídliště na konci 13. dynastie poprvé opuštěno, většinu materiálu, který zde zůstal, pozdější obyvatelé naneštěstí naházeli do velkých odpadních jam. Tak byla velká část vzácného kontextu materiálu zničena dlouho předtím, než zde byly zahájeny vykopávky. Několik domů však zůstalo poměrně nedotčeno a ty nám teď umožňují nahlédnout do životů jednotlivých osob z řad těch, o kterých nevypovídají dochované texty a materiál zádušního charakteru. Díky Percy Newberrymu, který zde během Petrieho výzkumu pořídil sbírku semen, je dokonce možné učinit si obrázek i o tehdejší vegetaci (navzdory určitému stupni promísení s řecko-římským botanickým materiálem). Rostl zde mák, vlčí bob, rezeda, jasmín, otočník a kosatce (a samozřejmě také plevel) a pěstovala se zelenina jako hrách, fazole, ředkvičky a okurky.

Materiál z Láhúnu zahrnuje i tak překvapivé nálezy, jako např. „louč“ pro zapalování ohně (snad jediný zachovalý exemplář ze starého Egypta), nejstarší formu na výrobu nepálených cihel (stejnou jako ty, které se v Egyptě používají ještě dnes), sadu lékařských nástrojů a mnoho dalších nástrojů užívaných zemědělci a profesionálními řemeslníky. Bylo nalezeno také množství keramiky rozmanitých tvarů a velký počet papyrů (některé dosud nebyly publikovány), jejichž obsah osvětlil mnoho oblastí náboženství a každodenního života. Mezi nejzajímavější texty z Láhúnu patří tzv. gynekologický papyrus, který, jak napovídá jeho jméno, obsahuje nejstarší dochovanou sbírku o léčivých prostředcích pro ženské nemoci.

Zahraniční obchod

Na obchodní styky mezi Egyptem Střední říše a egejskou oblastí poukazuje několik střepů mínójské keramiky, nalezených na láchúnském sídlišti ve vrstvě z 12. dynastie, a rovněž víčko kulaté krabičky a fragmenty místní keramiky, která zřetelně napodobuje mínójské typy. Jelikož se však tyto střepy našly v odpadních jámách, není zcela jistá ani doba jejich vzniku, ani jejich původní stratigrafický kontext. Je zvláštní, že se zřejmě jedná o běžné nádoby, které používali dělníci (a ne o dovezené luxusní zboží), což může dokonce naznačovat přítomnost zahraničních dělníků z Kréty mezi místními obyvateli. V Láhúnu, el-Haraze, Abydu a v hrobce z 12. dynastie na jihu na Elefantině se objevuje několik depozitů mínójských „kamarských nádob“ z 12. dynastie. Četné předměty z této doby svědčí také o síti umělecké a ikonografické výměny se středomořskou oblastí: egypťské motivy lze nalézt i na tak vzdálených předmětech, jako jsou dedikační hliněné skarabové, obětovaní

v nejvyšších svatyních v některých částech Kréty. I egyptské kamenné nádoby pronikly až na Krétu, kde je ménější řemeslníci napodobovali. I když je toto napodobování egyptského stylu a ikonografie často špatně datovatelné, je velmi důležité, neboť svědčí o častých stycích, které vedly nejen k výměně materiálu a výrobků, ale také k výměně *nápadů a motivů*.

Z Láhúnu a Lištu se dochovaly doklady typické keramiky z Tell el-Jahúdíje (viz 8. kapitola) včetně nádob, které zřejmě kdysi obsahovaly olej z Předního východu. Egyptští králové aktivně podporovali dovoz dřeva, oleje, vína, stříbra a snad i slonoviny ze syropalestinské oblasti. Z ostatních příležitostných nálezů v Egyptě je doložena jak kyperská, tak krétská keramika. Egyptské zboží, tedy skarabové, sochy, vázy, šperky a dokonce několik sfing, bylo nalezeno až v Byblu, v Rás Šamra a na Krétě. Přes Sýrii se styky šířily na Kypr a do Babylónu, ale jen velmi malá část tohoto materiálu pochází z přesně datovaných kontextů.

O vzrůstajících stycích s Předním východem vypovídá i skutečnost, že asijská závaží se v Láhúnu vyskytovala mnohem častěji než egyptská. Kromě toho je jedním z nejhodnotnějších nálezů ze Střední říše sbírka asijských (nebo snad ménějských) zlatých a stříbrných předmětů, které byly nalezeny ve čtyřech bronzových skříňkách pod Moncuovým chrámem v Todu. A naopak, Pierre Montet objevil v syrském městě Byblos nádobu skrývající 1000 egyptských předmětů, mezi nimiž byly i šperky velmi podobné „pokladu“ z hrobky princezny z 12. dynastie na láchúnské nekropoli. Neferhotep a další egyptští králové byli uznáváni za svrchované vládce místními panovníky Byblu, kteří nejen kopírovali egyptské insignie a tituly, ale také napodobovali egyptské hieroglyfické nápisy.

Existovaly rovněž četné kontakty s oblastmi ležícími na jih od Egypta. Mnoho králů Střední říše, zvláště Mentuhotep III. a Senusret I., udržovalo kromě své činnosti v Núbii také obchodní styky s africkou zemí Punt (ležící pravděpodobně někde poblíž moderní Eritreje). Ve východním cípu Wádí Gásús na pobřeží Rudého moře (severně od moderního Kuséru) byl lokalizován přístav Sawaw ze 12. dynastie a několik popsaných stél, nalezených jak ve wádí, tak v přístavu samotném, poskytuje informace o výpravách do Puntu za 12. dynastie.

Náboženství a pohřební zvyklosti

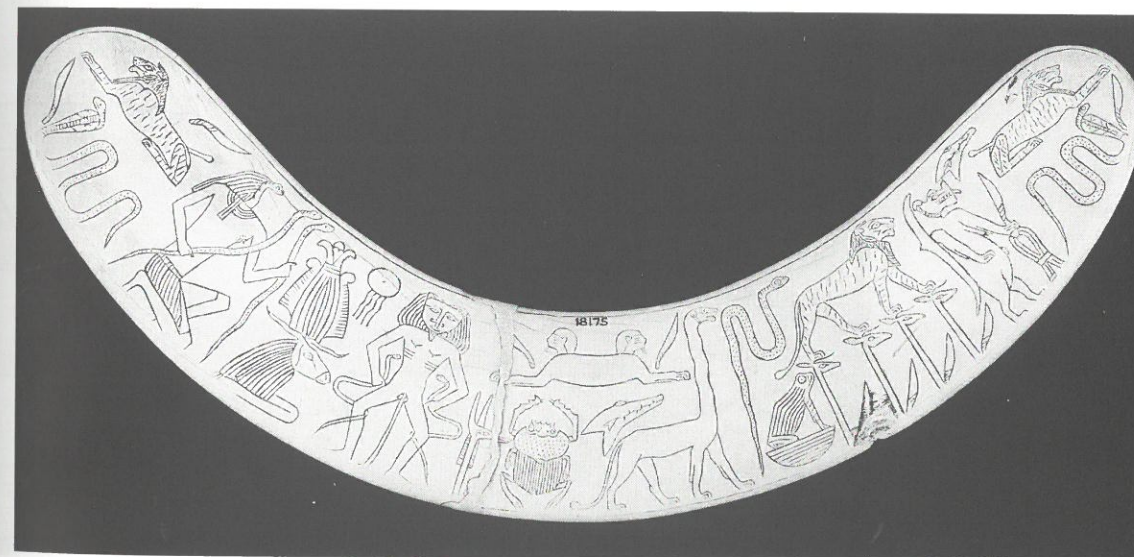
Nejvýznamnější vývoj v rámci náboženství Střední říše prodělal kult Usira, který se stal nejvyšším bohem všech nekropolí. Jedním z důvodů rozvoje tohoto kultu byla skutečnost, že králové Střední říše vystupovali jako jeho patroni, zvláště v Abydu za 12. dynastie. Tato tendence vyvrcholila za Senusreta III., jehož „kenotaf“ v Abydu byl prvním královským monumentem, který zde byl postaven ve Střední říši. Dekret z doby vlády panovníka 13. dynastie Vagafa (usurpovaného Neferhotepem I.) zakazuje

stavění hrodek na cestě pro procesí v Abydu. Sebekhotep III. zde také vztyčil stély několika svým rodinným příslušníkům a Neferhotep I. podnikl v 2. roce své vlády cestu do Abydu, aby se zúčastnil Usirových mystérií, a na památku této události zde vztyčil stélu. Vzhledem k důležitosti Usira i Abydu pro legitimizaci královské moci může být zájem králů 13. dynastie o Abydos zapříčiněn jejich převážně nekrálovským původem; totéž se však nedá říci o panovnících 12. dynastie. Rostoucí vliv boha Usira musel být do jisté míry důsledkem aktivní podpory Abydu a tzv. Usirových mystérií. Některé detaily tohoto souboru rituálů jsou zmíněny na stéle z 12. dynastie (umístěné nyní v Berlínském muzeu), kterou v Abydu vztyčil Ichernofret, organizátor každoročních slavností za vlády Senusreta III.

Růst Usirova kultu byl doprovázen kulturním jevem, jenž bývá označován jako „demokratizace posmrtného života“: pohřebních privilegií, jež byla kdysi vyhrazena jen králům, mohli nyní požívat i obyčejní lidé. Množství stél zejména v Abydu dokazuje, že i soukromé osoby se stále častěji účastnily usirovských rituálů, a tak se jim dostalo požehnání, jež dříve příslušelo pouze králům. V důsledku tohoto vývoje se začaly měnit posmrtné představy a rituály celé populace. Jedním z prvních projevů této změny bylo zdobení nekrálovských rakví Texty rakví, které byly kombinací výňatků z královských Textů pyramid s novými pohřebními skladbami, jež se objevily během První přechodné doby (viz 6. kapitola). V polovině 12. dynastie však používání těchto textů náhle ustalo, což bylo v první řadě důsledkem dalších změn v pohřebních zvyklostech, jako bylo např. zavedení mumiformních rakví, jejichž nepravidelný tvar nebyl vhodný pro zaznamenávání dlouhých náboženských textů.

Další vývoj v náboženských představách Střední říše představuje myšlenka, že všichni lidé (nejen král) měli *ba*, neboli duchovní sílu.

Tato hůl, pocházející z 12. dynastie z Théb, je vyrobena z hrošího klu a vyzdobena rytými podobami boha Besa a dalších magických postav.



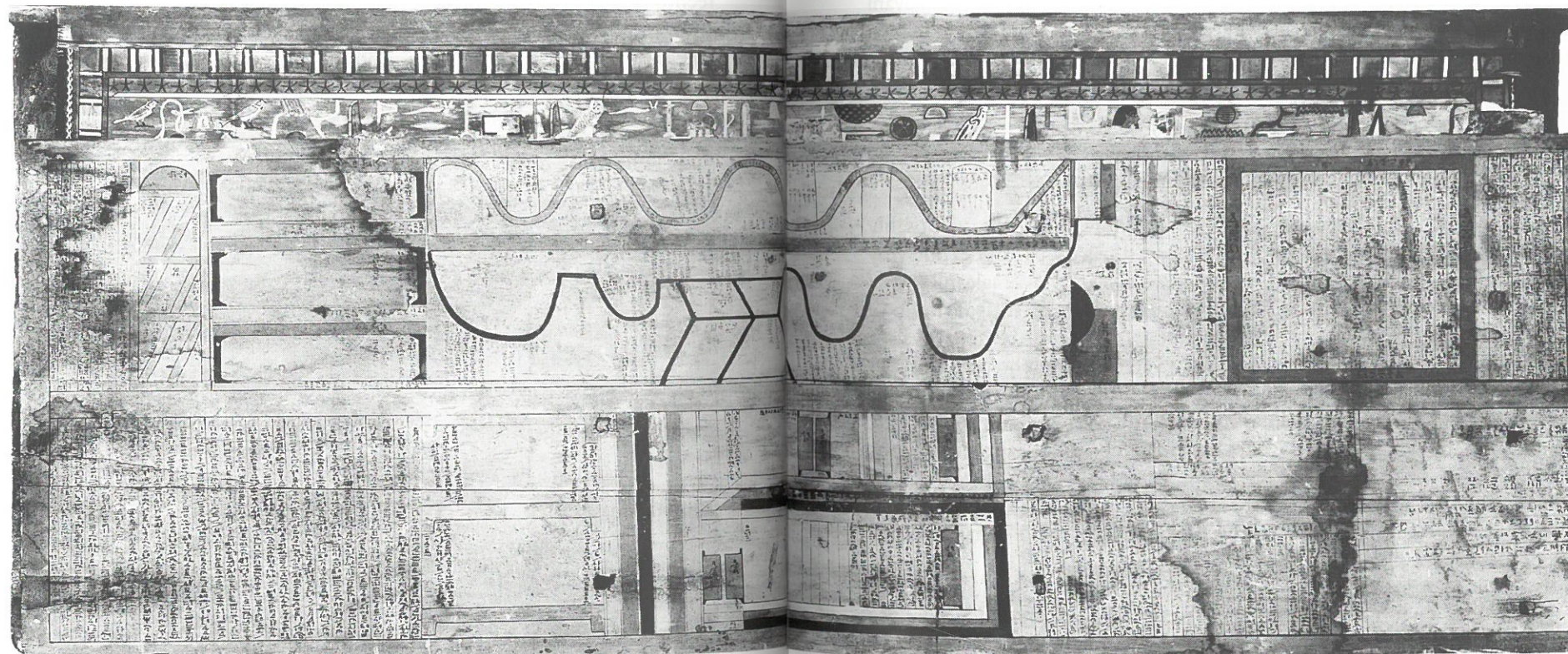
Nejbarvitějším dokladem je literární text *Rozhovor muže s jeho „ba“*, působivé filosofické pojednání, které je zřejmě nejstarší úvahou o sebevraždě. Začal se také klást velký důraz na „osobní zbožnost“ (tj. přímý osobní přístup k božstvům místo vztahu skrze krále nebo kněží; oblíbenost tohoto náboženského konceptu ještě vzrostla v Nové říši). Stély ze Střední říše zdůrazňují zbožnost svých zesnulých majitelů a z toho vznikl koncept „negativních doznání“ (rituální seznamy poklesků, o nichž zemřelý prohlašuje, že se jich nedopustil). Samotné stély se staly oblíbenými památníky a byly často zdobeny očima – *vedžat* – nejdůležitějším symbolem ochrany, ale na královských stélách se objevují i jiné insignie (např. prsten *šen* a okřídlený sluneční kotouč).

Královské pohřební komplexy 11. a 12. dynastie prošly značnými změnami, jak se králové snažili najít nejhodnější architektonickou podobu, vyjadřující jejich náboženské představy. Stavitelé a architekti dosáhli vysokého stupně mistrovství a dovednost zedníků předčila práci jejich protějšků ze Staré říše. Tyto schopnosti byly uplatněny nejen pro královské komplexy, ale také při stavbě větších a stavebně vytríbenějších chrámů. V této době se setkáváme s celkovým vnitřním propracováním královských pyramid a se strukturálním experimentováním v architektuře, jež představuje např. terasovité ambulatorium Mentuho-

tepa II. v Dér el-Bahrí, pylon a trojitá svatyně Mentuhotepa III. na „Thovtově hoře“ v Thébách či galerie Senusreta II. pod jeho pyramidou v Láhúnu. Reliéfy, které se dříve vyskytovaly jen v pohřebních komplexech Staré říše, teď zdobily stěny chrámů Střední říše zasvěcených králům i bohům. V této době se také začal stavět rozsáhlý chrámový komplex v Karnaku a ve Fajjúmu byly vybudovány impozantní chrámy a zavodňovací systém.

Počínaje 11. dynastií nalézáme doklady o experimentování i v regionálních hrobkách nomarchů: odrážejí světový názor těchto úředníků, jejich zálibu v lovu, rybaření a zápasení, jejich intenzivní zájem o svět Asijců. Velké, bohatě zdobené skalní hrobky obvykle mívaly fasády s pilíři a hrobky samotné se nacházely nad hrobkami členů jejich dvora, jež byly roztroušené na svazích pod nimi. Rakve nomarchů – zvláště ty, jež byly nalezeny v Dér el-Berše – patří k nejkrásnějším uměleckým dílům, která se z té doby zachovala. V mnoha případech byly vyzdobeny nejstaršími opisy *Knihy dvou cest*, která byla souborem instrukcí pro bezpečnou cestu do Zásvětí. Jak úřad nomarchů ztrácel na důležitosti, měnil se i charakter provinčních nekropolí: velikost a počet menších hrodek vzrůstal a v umísťování hrodek byla méně zjevná jejich společenská hierarchie. V hlavním městě byla situace poněkud odlišná: hrobky úředníků byly stavěny častěji na královských nekropolích než na místních

Na počátku a v polovině 12. dynastie se dna rakví začala zdobit mapami, které ukazovaly cesty do podsvětí. Vnitřek vnější dřevěné rakve Gua (12. dynastie) z Dér el-Berši je zdoben výňatky z tzv. *Knihy dvou cest* (délka rakve je 2,6 m).



rodinných hřbitovech, oblíbeným typem soukromých hrobek se stala *mastaba* a zajištění památníku v Abydu se stalo pro všechny imperativem.

Během Střední říše se mumifikace stala poměrně rozšířenou, byla však málo účinná. I když vyjímání vnitřností bylo již zcela běžné, těla byla špatně mumifikována a navzdory hojnému používání obinadel se tkáň málokdy dochovala. Mumie byly opatřovány maskami z kartonáže, často nádherně malovanými, a zemřelí byli ukládáni na bok do čtverhranných rakví, orientovaných podle světových stran a podle textů zaznamenaných na stěnách hrobky.

Další významnou změnou v pohřebních zvycích bylo zavedení *vešebtů* (toto slovo se někdy vyslovuje jako *ušabti*, *šabti* nebo *šavabti* a jeho význam je pravděpodobně „hůlka“ či „ten, který odpovídá“, případně obojí). *Vešebty* byly sošky z nejrůznějších materiálů (vosku, hlíny, keramiky, fajánse, dřeva i kamene), které měly jednat jako magičtí náhradníci, když měl majitel hrobky vykonat nějakou práci pro Usira. Nejstarší exempláře, pocházející z doby Mentuhotepa II., mají často podobu malé nahé postavy bez jakýchkoli pohřebních formulek, zatímco jiné mají tvar mumie. Tyto figurky byly evidentně trojrozměrnou připomínkou zaříkadla 472 z Textu rakví, zapisovaného někdy ve Střední říši na vnitřní stěny rakví. Na konci 12. dynastie byl tento text zapisován přímo na *vešebty*. Soudí se, že role *vešebtů* mohla souviset se systémem roboty, podle něž byl každý jednotlivec povinen pracovat pro krále, nebo s prací, kterou museli obyvatelé přispívat k udržování vodních cest. Podobně jako lidští dělníci byli *vešebti* vybaveni motykami a pytli s osivem, potřebnými ke splnění úkolů.

Kulturní úspěchy Střední říše

Střední říše byla obdobím, kdy umění, architektura a náboženství dosáhly nových vrcholů, byla to však především doba důvěry v psaní, bezpochyby povzbuzené růstem „střední třídy“ a písařské vrstvy, který v nemalé míře vděčí za svůj vznik rozvoji úřednického aparátu za Senusreta III. Rozvinulo se mnoho literárních forem a sami staří Egypťané zřejmě tuto dobu považovali za „klasický“ věk literatury. Ve Střední říši bylo vytvořeno mnoho příběhů, jako jsou *Povídka o Sinuhetovi* (jejíž popularitu dosvědčuje množství dochovaných opisů), *Povídka o trosečnickovi* a fantastické epizody z Papyru paní Westcarové; velmi oblíbená byla také náboženská a filosofická díla (např. *Hymnus na Hapibo*, *Satira o zaměstnáních* a *Rozhovor muže s jeho „duší“*). Zachovalo se také velké množství úředních dokumentů, jež zahrnovaly zprávy, dopisy a seznamy, které nejen doplňují celkový obrazek doby, ale také naznačují, že gramotnost byla mnohem rozšířenější než ve Staré říši.

Pod vedením králů Střední říše sledoval Egypt širší svět Nubie, Asie a egejské oblasti a těžil z výměny materiálů, výrobků a myšlenek. Střední říše byla dobou obrovské invence, smělých vizí a kolosálních projektů, a přece byla

věnována pečlivá a vytříbená pozornost detailům při vytváření i těch nejmenších předmětů denní potřeby a ozdob. Tento lidštější rozměr je patrný i ve vsudypřítomném dojmu, že jednotlivce se stal významnějším v kosmickém smyslu, ať už svými povinnostmi vůči státu (skrze daně a robotu), zajištěním hrobky, nebo častější přítomností v dobové literatuře. Sinuhet ani „trosečník“ by se nemohli stát ústředními postavami povídek ve Staré říši, ale právě tento typ postav se pohodlně „zabydlel“ v literatuře Střední říše, která byla věkem větší lidskosti.